

22. Франко І. Про життя і діяльність О. Кониського / І. Франко. – Львів, 1901.

23. Щербань Т. Фундатори Українського наукового товариства / Т. Щербань. – К., 1992.

Надійшла до редколегії 10.03.2011

УДК 94 (477) «18»

А. І. Нікітенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОДРУЖНІ ІДЕАЛИ У ШЛЮБАХ ДІЯЧІВ КИЇВСЬКОЇ СТАРОЇ ГРОМАДИ

Розглянуто вплив суспільних тенденцій на формування морально-ідеологічних засад шлюбів діячів Київської Старої громади; проведено реконструкцію бажаних рис подружньої пари.

Ключові слова: подружні ідеали, суспільні тенденції, діячі Київської Старої громади, гендерна специфіка.

Рассмотрено влияние общественных тенденций на формирование морально-идеологической базы браков деятелей Киевской Старой громады; проведена реконструкция желанных черт брачной пары.

Ключевые слова: семейные идеалы, общественные тенденции, деятели Киевской Старой общины, гендерная специфика.

Influence of public tendencies on formation of morally-ideological base of marriages of figures of the Kiev Old bulk is considered; reconstruction of desired lines of marriage pair is spent.

Key words: family ideals, social trends, people of the Old Kyiv masses, gender specific.

Дослідження постатей діячів Київської Старої громади – В. Антоновича, М. Драгоманова, О. Кістяківського, О. Кониського, П. Чубинського, які на хвилі національного відродження доби незалежності повернулися на сторінки української історії, виглядає достатньо ґрунтовним та багатовекторним. Існує чимало праць, які присвячені їх суспільно-політичній, науковій, викладацькій діяльності, теоретичним побудовам тощо. Проте фактично не вивчено є важлива складова життєвого шляху громадівців – приватне життя, зокрема царина сім'ї та шлюбу (попри величезне значення цієї сторони буття, студювання якої дає змогу не тільки вартісно доповнити колек-

тивні або індивідуальні портрети, а й створити основу для нового напрямку в історіографічній традиції даної проблеми). Питань подружнього життя торкалися В. Ульяновський [14], В. Короткий [13; 14], П. Федченко [15], Д. Чередниченко [16], які, керуючись метою створити біографістичні праці, побіжно характеризували окремі сюжети. І якщо питання регламентації обов'язків між чоловіком та дружиною і конфліктів між ними висвітлювалися принаймні побічно, недослідженою залишається проблема подружніх ідеалів у шлюбах діячів Київської Старої громади, яка знаходиться на зіткненні історії родини, історії суспільної думки та інтелектуальної історії.

Під подружніми ідеалами розуміється образ бажаної пари, її чесноти, що формуються під впливом масового (колективних цінностей та переконань соціальної групи) та індивідуального. Комплекс опублікованих джерел наративного характеру – щоденники, мемуари, спогади, які належали перу самих громадянців або їх близьких, і створюють можливості принаймні для часткового її розкриття. Тож метою даної статті є розгляд подружніх ідеалів у шлюбах діячів Київської Старої громади, що передбачає зіставлення суспільних тенденцій з індивідуальними практиками, а також аналіз взаємин між чоловіком та жінкою.

Для розуміння специфіки шлюбних стратегій в середовищі інтелігенції потрібно обумовити той факт, що жіноча роль у суспільстві у другій половині XIX ст. змінилася. Раніше жіночий світ обмежувався в основному рамками домашнього вогнища, а жінка сприймалася як його берегиня. Головна її функція визначалася народженням і вихованням дітей, а також веденням хатніх господарських справ. «Програмою», яку повинна виконати молода дівчина, її амбіції були переважно (за нечастими виключеннями) спрямовані в площину сімейного життя. «По сердцу я нашла бы друга / Была бы верная супруга / и добродетельная мать», – афористично писав в «Євгенії Онегіні» О. С. Пушкін [12, с. 86].

За таких умов жіноча освіта не мала великого значення, а освічених жінок (здебільшого у провінції), за підрахунками Н. Л. Пушкарьової, було небагато, що, з одного боку, обумовлювалося гальмуванням освітніх процесів у Російській імперії, а з іншого – відповідними суспільними настроями [11, с. 34]. Той же Олександр Пушкін скептично твердив у гумористичному вірші про «боязнь» зустріти на світському заході «академика в чепце» (до речі, зневажливе прізвисько «синя панчоха» з'явилося саме в цей час) [12, с. 253].

Але у другій половині XIX ст. ситуація дещо змінилася. По-перше, світовий процес жіночої емансипації (принаймні скромні його паростки!) дійшов до Росії, чому, зокрема, сприяло поширення се-

редньої жіночої освіти. По-друге, велику роль в активзації прекрасної статі відіграла зміна вектора суспільних настроїв (після «Весни народів»). Радикалізація поглядів російської інтелігенції, яка знайшла вияв в ідеях народництва та народовольства, отримала гарячий відгук у серцях багатьох панянок. Це також підбурювалося появою модних на той час книг, зокрема М. Чернишевського «Що робити?» [17], в яких позиціонувалась якісно нова, приваблива роль жінки-соратниці, борчині за благо суспільства, а обов'язку перед родиною надавалося другорядне значення.

Діячі Київської старої громади – В. Антонович, М. Драгоманов, О. Кістяківський, О. Кониський, П. Чубинський та їх дружини – формувалися на зіткненні цих двох тенденцій. З одного боку, матері народолюбців (за виключенням Моніки Антонович) головним вважали сімейне вогнище, виховували дітей та вели хатнє життя, що, безумовно, вплинуло на бачення ролі «матері сімейства» та її функцій їх дітьми [1, с. 167]. З іншого боку, з огляду на окреслені вище тенденції в російському суспільстві, народжувалася мода на шлюби, в яких жінка виступала як «соратниця», «товариш» чоловіка, допомагаючи йому в суспільній справі. В ідеалі дружина інтелігента другої половини XIX ст. мала поєднувати традиційні жіночі функції та суспільно активну позицію, адекватну позиції власного чоловіка. Аналізуючи текст «Щоденника» Олександра Кістяківського, можна зустріти підтвердження даної тези: його дружина займалася як традиційними домашніми справами, так і була обізнана у справах свого чоловіка [6, с. 99, 106].

Шлюби лідерів Київської Старої громади утворилися більшою мірою у річищі даних тенденцій. Володимир Антонович одружився у 1861 р. з Варварою Іванівною Міхель, донькою остзейського барона. Батько відправив її на навчання до Київського приватного пансіону, де сформувалися суспільні погляди дівчини. Уже в ранній молодості вона читала «Колокол» Герцена та симпатизувала народовольству, що свідчить про її небайдужість щодо важливих суспільних проблем. Напевне цей аспект був не останнім при взятті шлюбу (відомо, що В. Б. Антонович на той момент захоплювався «соціал-демократією», як багато інших студентів). Така точка зору певною мірою підтверджується тим, що, будучи заміжною, жінка вела доволі енергійну громадську діяльність (зокрема, була серед фундаторів дитячого робітничого притулку) [14, с. 101].

М. Драгоманов у 1865 р. одружився з Людмилою Кучинською, з якою він був знайомий з дитячих років (маєтки Драгоманових та Кучинських знаходилися поряд). Молоді люди багато часу проводили разом під час літніх вакацій Михайла Петровича, скоріше за все майбутня наречена була обізнана у поглядах та ідеях народолюб-

ця. На користь цієї тези говорить те, що вона, будучи вже у статусі дружини, брала участь у функціонуванні українських освітніх закладів. Окрім цього, в женеvський період еміграції сім'ї, коли відбувся сплеск публіцистичної діяльності Михайла Драгоманова, саме Людмила виступала як перший слухач та критик, правила його рукописи [5, с. 141, 142].

Шлюб О. Кістяківського, який одружився з рідною сестрою дружини В. Антоновича – Олександрою Іванівною Міхель, скоріше за все був узятий у схожих умовах: освічена дівчина повинна була імпонувати майбутньому чоловіку. Опосередковано це підтверджується листом Павла Платоновича Чубинського з архангельського заслання до кузини Лесі (ласкаве звертання до Олександри Іванівни), в якому він висловлював компліменти на адресу Олександра Федоровича, називаючи його «нашим чоловіком». Напевне, під «нашим» розумілося не рядове позначення людини свого кола, а визначення носія споріднених поглядів [18, с. 457].

Дещо іншими, але в річищі тенденції, були сімейні союзи П. Чубинського та О. Кониського, які було взято, враховуючи вплив доволі драматичних перипетій в житті Павла Платоновича та Олександра Яковича: вони чи не найбільше постраждали за народолобську діяльність. Обставини одруження Павла Платоновича з Катериною Іванівною Порозовою фактично не досліджені. Шлюб він узяв у 1870 р. Безумовно, наречена була свідомо життєвих обставин П. Чубинського та того, що потягне за собою їх одруження: постійні зміни місця проживання, адміністративні висилки, фактична відсутність повноцінного сімейного затишку [16, с. 125–134].

За подібних умов взяв шлюб і Олександр Якович Кониський. Обставини та перипетії цього весілля могли б лягти в основу сюжету цікавого жіночого роману. Майбутня дружина народилася і виросла в атмосфері багатства та розкошів (її батько та дід належали до відомої купецької родини в Тотьмі). Марія Пестерева вийшла заміж за О. Кониського (1865 р.), що перебував на засланні, без дозволу опікуна, закохавшись до нестями. Багата спадкоємиця перевела всі свої кошти на ім'я чоловіка, позбавивши його, таким чином, необхідності клопотатися про «хліб насущний» для родини [8, с. 142].

Два останні сюжети, які радикально відрізняються від попередніх, було виокремлено не випадково. Різні за характером та становищем у суспільстві жінки покохали чоловіків, які опинилися в тяжких життєвих обставинах, фактично поза суспільством, а отже (особливо у випадку М. Пестеревої), шлюбний союз набував скандального характеру. Здається, що такі, невігідні в очах світу для Марії та Катерини, шлюби обумовлювалися згаданими вище літературними (і як показало життя, суспільними) тенденціями. У подібному виборі на-

ріжною є ідея жіночої жертвовності, яка передбачала слідування за коханим «і в горі, і в радості». Звісно, вона була далеко не новою (пригадаймо, принаймні, дружин декабристів), але в умовах появи нової свідомості в середовищі інтелігенції, зародження народницьких ідей вона суттєво актуалізувалася.

Доцільно виконати аналіз бажаної подружньої пари, рис, які повинні бути їй притаманні. Безумовно, важливу роль відігравали інтелектуальні здібності, співчуття ідеям соціальної справедливості (відносно останнього показовим є той факт, що Варвара та Олександра Міхель в юності захоплювалися прогресивними ідеями Герцена) [14, с. 16–23]. Не хочеться заперечувати, що одним із основних критеріїв залишалась привабливість потенційної нареченої, яка збільшувала шанси на одруження. Крім того, шлюби, які укладалися в середовищі інтелігентів, відбувалися нерідко за погодженням виключно молодих людей, а роль батьків у вирішенні цього питання мінімізувалася (принаймні, у розглянутих нами персоналіях).

Беззаперечною рисою бажаної дружини була моральна складова: шанування віковичних чеснот, пристойності. Яскраво пише про це О. Кістяківський у «Щоденнику», де він відверто говорить про цінність моральності. Будучи адвокатом, чимало місця він присвятив опису судових справ і, зокрема, клієнтів, які особливо його вразили. Під враженням одного з проявів жіночої ницості Кістяківський занотував у «Щоденник»: «...какая низость и пошлость. Решительно добродетели и нынешним нравам не по пути. Слабым моим утешением остается добродетельность жены» [7, с. 321].

Промовистим є запис, зроблений Олександром Федоровичем після нещастя, яке сталося з його товаришем, котрого покинула дружина: «...единственно для того, чтоб жить в свое удовольствие», вона залишила маленьких дітей. Скандалізований та обурений таким вчинком, О. Кістяківський пише: «...такую женщину даже женщиной нельзя назвать... бросить детей, семью, чтоб жить на широкую ногу, презрев доброе имя мужа, семьи... Печальное, гнусное явление» [8, с. 113]. Не треба доводити, що порядність дружини, незаплямованість її репутації, скромність у поведінці були апріорними вимогами щодо сімейного будівництва і для інших діячів Київської Старої громади.

Але коли духовні якості дружин у збіднілих на любовні переживання чоловічих наративах (в яких беззаперечним пріоритетом виступало зображення власної діяльності) прослідковуються, принаймні, пунктирно, то фактично неможливо встановити, наскільки шлюбні стратегії В. Антоновича, М. Драгоманова, О. Кістяківського, О. Кониського, П. Чубинського обумовлювалися практичною стороною (мається на увазі не лише посаг, а й, врешті-решт, вміння вести дім, наявність господарських навичок). Звісно, годі й шукати відповідь

на питання, чи зробили Марію Пестереву більш «жаданою» та «привабливою» великі статки. (До речі, Олександр Якович зумів суттєво розширити поле своєї суспільної діяльності після одруження.) Чи не був шлюбом Павла Чубинського, який тяжко хворів після архангельського заслання, обумовлений необхідністю догляду?

Деякі практичні моменти образу дружини, беззаперечно, мали місце в шлюбах діячів Київської Старої громади. Не треба доводити, що простір організації та облаштування домашнього світу покладався головним чином на жінку, яка повинна була володіти відповідними вміннями. На користь цієї тези промовляють записи в «Щоденнику» О. Кістяківського, які відображають домашні клопоти «Саші», котра вправно виконувала свої обов'язки: то поспішає на ринок, щоб вибрати найкращі продукти за вигідним цінами, контролює працю куховарки, клопочеться, щоб приготувати для чоловіка улюблене варення: «...царское, из крыжовника с орехами» [7, с. 99, 102, 153]. Нотатки, фігуранткою яких виступає Олександра Іванівна, свідчать про її господарську вмільість, а також практичність та економність: наприклад, Кістяківські заощаджували на дрібних кравецьких послугах (вона сама лагодила та переробляла одяг) [7, с. 211].

Що стосується другої складової питання – бачення бажаного супутника життя жіночими очима, – то ця проблема висвітлена в джерелах ще більш скупо, навіть у порівнянні з чоловічою візією (враховуючи те, що жінкам притаманна більша емоційність та занурення у власні почуття та переживання!). Така ситуація обумовлюється порівняно недавньою появою жіночої історії на пострадянському просторі, тобто методологічний інструментарій дослідника з огляду на цю проблему є менш філігранним. З іншого боку – жінка була менш спроможною обирати на «шлюбному ринку», її точка зору менше репрезентувалася у літературі та публіцистиці.

Цю тезу можна проілюструвати аналізом комплексу епістоляріїв К. Чубинської та О. Кістяківської, які вели листування дуже тривалий час, але зробити висновки щодо оцінки ними своїх шлюбів та супутників життя складно [19, с. 189–193]. Їх взаємна приязність була беззаперечно – проте переживання, трансльовані в епістоляріях, зводились до практичної площини, витіснивши глибинні рефлексії.

Наприклад, дуже виразно йдеться про перебіг хвороби Павла Чубинського, характер якого з її загостренням змінився не в кращій бік. Катерині Іванівні явно доводилося нелегко, проте в листах до Олександри Кістяківської немає жодного натяку на скарги щодо того, як склалося подружнє життя. Катерина Мельник-Антонович, авторка «Коментарів до мемуарів Володимира Антоновича», досить детально описувала життя Володимира Боніфатійовича. Але власні почуття

щодо чоловіка, «препарування» рис характеру та вдачі старанно заульовані [10].

Чим викликане таке мовчання, яке простежується і в джерелах, які пишуться для широкого загалу, і в інтимних еґо-документах? З одного боку, це обумовлене спадом взаємних пристрастей упродовж подружнього життя (все-таки розглянуті наративи були створені в період зрілості, а не юними екзальтованими дівчатами); з іншого, – теми особистого (в жіночому прочитанні) були табуованими для обговорення (мається на увазі на сторінках автобіографічної прози). «Жіноча мовчазність», у свою чергу, спричинена невеликою кількістю жіночої літератури (тобто жінці було ще непритаманно говорити про себе та свої переживання від першої особи в літературних творах). Ця тенденція характерна для більшості наративів другої половини ХІХ ст., які були створені освіченим жіноцтвом, що в межах власних досліджень доводить Н. Л. Пушкарьова, яка вивчала інтимні переживання прекрасної статі даного часу [11, с. 38].

До речі, аналіз книжкової індустрії Російської імперії ХІХ ст. (зокрема, першої половини) репрезентує у переважній більшості жіночий образ як об'єкт «страсти нежної», тобто доволі пасивний порівняно з активним чоловіком. Нові тенденції, про які йшлося вище, пропонували більш привабливу модель поведінки. Але потрібно враховувати, що при номінальній рівноправності культивувалася не абсолютна самодостатність, а концепт соратництва, співпереживання партнеру, зокрема його суспільним поглядам. На думку Н. Л. Пушкарьової, з якою висловлюємо абсолютну солідарність, жіноча свідомість не була ще достатньо розкутою для відвертого транслювання в наративах особистих почуттів [11, с. 40].

Отже, друга половина ХІХ ст. позначилася зміною в суспільній свідомості ролі жінки (мається на увазі освіченої), яка стала більш емансипованою та почала проявляти соціальну активність, чому сприяли, зокрема, літературні тенденції. Ця специфіка вплинула на укладання шлюбів у середовищі інтелігенції, зокрема діячів Київської Старої громади, які у своїх дружинах вбачали не лише носіїв традиційних жіночих функцій, а й помічниць, соратниць у громадському житті.

На підставі досліджених наративів було змодельовано автором сукупний ідеальний образ бачення бажаної «другої половини» (з огляду на візії В. Антоновича, М. Драгоманова, О. Кістяківського, О. Кониського, П. Чубинського). Ідеальна жінка має поділяти погляди свого чоловіка, мати інтелектуальні потреби, вирізнятися привабливістю та моральністю, відданістю сімейному світу. Окрім того, велику роль при виборі дружини відігравала практична складова, зокрема її господарські вміння та навички, що були необхідні для ком-

фортного спільного життя. Альтернативна жіноча візія реконструкціям фактично не піддається, що пояснюється специфічними особливостями тогочасної жіночої автобіографічної прози та необхідністю пошуку й залучення до обігу нових джерел.

Бібліографічні посилання

1. *Антонович В. Б.* Мемуари / Володимир Боніфатійович Антонович // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – Т. 1. – К., 1997.
2. *Антонович В.* Листи до Ф. Вовка / В. Антонович // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – Т. 1. – К., 1997.
3. *Антонович В.* Листи до К. Мельник-Антонович / В. Антонович // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – Т. 1 – К., 1997.
4. *Драгоманов М.* Австро-руські спомини / М. Драгоманов // [http: www. dragomanov. ukrzentr. ua](http://www.dragomanov.ukrzentr.ua).
5. *Драгоманова-Шишманова Л.* Зі споминів про М. Драгоманова / Л. Драгоманова- Шишманова // Дзвін. – 1991. – № 10 – С. 137–145.
6. *Кістяківський О. Ф.* Щоденник (1874–1885).: у 2 т. / О. Ф. Кістяківський. – К., 1994. – Т. 1.
7. *Кістяківський О. Ф.* Щоденник (1874–1885).: у 2 т. / О. Ф. Кістяківський. – К., 1995. – Т. 2.
8. *Конисская М.* Старые фотографии / М. Конисская // Новый мир. – 1994. – № 3. – С. 73–91.
9. *Кістяківська О.* Листи до К. І. Чубинської / О. Кістяківська // Дзвін. – 1995. – № 4. – С. 71–83.
10. *Мельник-Антонович К.* Коментар до мемуарів В. Б. Антоновича / К. Мельник-Антонович // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – Т. 1 – К., 1997.
11. *Пушкарева Н. Л.* Женская социальная активность во второй половине XIX в. / Н. Л. Пушкарева // Отечеств. история. – 2007. – № 2. – С. 34–41.
12. *Пушкин А. С.* Избранные сочинения / А. С. Пушкин. – Х., 2008.
13. *Ульяновський В.* Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. / упоряд. В. Ульяновський, В. Короткий. – Т. 1. – К., 1997.
14. *Ульяновський В.* Володимир Антонович: поза контекстом / В. Ульяновський, В. Короткий. – К., 2004.
15. *Федченко П.* Михайло Драгоманов. Життя і творчість / П. Федченко. – К., 1991.
16. *Чередниченко Д.* Павло Чубинський / Д. Чередниченко // Київ. старовина. – 1992. – № 6. – С. 47–59.
17. *Чернышевский Н. Г.* Что делать? / Н. Г. Чернышевский. – Л., 1980.
18. *Чубинський П.* Листи до О. Кістяківської / П. Чубинський // Укр. археогр. щорічник. – К., 1999. – Т. 6 / 7, вип. 3 / 4. – С. 457–464.
19. *Чубинська К.* Листи до О. Кістяківської / К. Чубинська // Дивослово. – 2006. – № 4. – С. 12–26.

Надійшла до редколегії 27.10.2011